

АУДИТТИН ЭЛ АРАЛЫК СТАНДАРТЫ 330
БААЛАНГАН ТОБОКЕЛДИКТЕРГЕ ЖООП ИРЕТИНДЕГИ
АУДИТОРДУК ЖОЛ-ЖОБОЛОР

(2009-жылдын 15-декабрында же андан кийинки күндө башталуучу
мезгилдеги финансылык отчеттуулуктун аудитине карата күчүнө кирет)

МАЗМУНУ

	Пункт
Киришүү	
Ушул стандартты колдонуу чөйрөсү	1
Күчүнө кирүү күнү.	2
Максаты	3
Аныктамалар	4
Талаптар	
Жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболор	5
Өбөлгөлөр деңгээлинде олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигине жооп иретинде аудиттик жол-жоболор	6–23
Финансылык отчеттуулукту берүүнүн адекваттуулугу	24
Аудитордук далилдердин жетиштүүлүгүн жана талаптагыдай мүнөзүн баалоо	25–27
Документация	28–30
Пайдалануу боюнча колдонмо жана башка түшүндүрмө материалдар	
Жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболор	A1–A3
Өбөлгөлөр деңгээлинде олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигине жооп иретинде аудиттик жол-жоболор	A4–A58
Финансылык отчеттуулукту берүүнүн адекваттуулугу	A59
Аудитордук далилдердин жетиштүүлүгүн жана талаптагыдай мүнөзүн баалоо	A60–A62
Документация	A63

Аудиттин эл аралык стандарты (АЭС) 330 «Бааланган тобокелдиктерге жооп иретиндеги аудиттик жол-жоболорду» АЭС 200 «Көз карандысыз аудитордун негизги максаттары жана Аудиттин эл аралык стандарттарына ылайык аудитти жүргүзүү» менен бирге кароо керек.

Киришүү

Ушул стандартты колдонуу чөйрөсү

1. Ушул Аудиттин эл аралык стандарты (АЭС) финансылык отчеттуулук аудитин жүргүзүүдө АЭС 315ке (кайра каралган)¹ ылайык аудитор тарабынан аныкталган жана бааланган олуттуу бурмалоо тобокелдиктерине карата жол-жоболорду иштеп чыгуу жана жүргүзүү боюнча аудитордун милдеттерин белгилейт.

Күчүнө кирүү күнү

2. 2009-жылдын 15-декабрында же андан кийинки күндө башталуучу мезгилдеги финансылык отчеттуулуктун аудитине карата күчүнө кирет

Максаты

3. Аудитордун максаты, мындай тобокелдиктер боюнча тийиштүү аудитордук жол-жоболорду иштеп чыгуу жана жүргүзүү жолу менен олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдиктерине карата жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди алууда турат.

Аныктамалар

4. Аудиттин эл аралык стандарттарынын максаттары үчүн төмөнкүдөй терминдер колдонулат:
  - (a) маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосу – өбөлгөлөр деңгээлинде олуттуу бурмалоолорду табууга арналган аудитордук жол-жобо. Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору өз ичине төмөнкүлөрдү камтыйт:
    - (i) кең-кесири тесттер (операциялардын түрлөрүн, эсептер боюнча калдыктарды жана маалыматтарды ачып көрсөтүүнү); жана
    - (ii) маани-маңызы боюнча текшерүүнүн талдоо жол-жоболору.
  - (b) каражаттарын тестирилөө – өбөлгөлөр деңгээлинде олуттуу бурмалоолорду болтурбоо же табуу жана жоюу максатында контролдоо каражаттарын колдонуунун операциялык натыйжалуулугун баалоо үчүн арналган аудитордук жол-жобо.

Талаптар

Жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболор

---

¹ АЭС 315 (кайра каралган) «Ишкананы жана анын чөйрөсүн изилдөө аркылуу олуттуу бурмалоо тобокелдиктерин табуу жана баалоо».

5. Аудитор финансылык отчеттуулук деңгээлинде олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдиктерине карата жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболорду иштеп чыгууга жана жүзөгө ашырууга тийиш (А1–А3-пункттарын караңыз).

Өбөлгөлөө деңгээлиндеги олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигине жооп иретинде аудиттик жол-жоболор

6. Аудитор финансылык отчеттуулукту даярдоонун өбөлгөлөө деңгээлиндеги олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдиктерине жооп иретинде жана эсепке алуу менен аныкталуучу андан аркы аудитордук жол-жоболордун мүнөзүн, мөөнөттөрүн жана көлөмүн иштеп чыгышы жана аткарышы керек (А4-А8-пункттарды караңыз).
7. Аудитордук жол-жоболорду андан ары иштеп чыгууда аудитор төмөнкүлөргө милдеттүү:
  - (a) операциялардын ар бир түрү, эсеп боюнча калдык жана маалыматты ачып көрсөтүү боюнча өбөлгөлөр деңгээлиндеги олуттуу бурмалоо тобокелдигин баалоо негиздерин карап чыгуу:
    - (i) операциялардын тийиштүү түрүнүн, эсеп боюнча калдыктын же маалыматты ачып көрсөтүүнүн өзгөчөлүктөрү менен шартталган олуттуу бурмалоо ыктымалдыгы (б. а. ажыралгыс тобокелдик);
    - (ii) аудитордон ошол контролдон натыйжалуулугун аныктоо үчүн аудитордук далилдерди алуу талабын билдирүүчү тобокелдикти баалоо алкагында тиешелүү контролдук каражаттар (башкача айтканда, контролдуктун тобокелдиги) эске алынгандыгын текшерүү (б.а. маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосунун мүнөзүн, мөөнөтүн жана көлөмүн аныктоодо аудитор контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна таянат) (А9-А18-пункттарды караңыз);
  - (b) аудитор тарабынан кыйла жогору деп бааланган тобокелдиктерге жооп катары кыйла ишенимдүү далилдерди алуу (А19-пунктту караңыз).

Контролдоо каражаттарын тестирилөө

8. Аудитор контролдоонун тийиштүү каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди чогултуу үчүн контролдоо каражаттарын тестирилөөнү иштеп чыгууга жана жүргүзүүгө тийиш, эгерде:
  - (a) алар тарабынан өбөлгөлөр деңгээлинде олуттуу бурмалоо тобокелдигин баалоо контролдук каражаттардын натыйжалуулугун

күтүүнү камтыса (б.а. аудитор маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун мүнөзүн, мөөнөтүн жана көлөмүн аныктоодо контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна таянууга ниеттенсе); же;

- (b) жалаң гана маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору өбөлгөлөр деңгээлинде жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди камсыз кыла албайт (A20-A24-пункттарды караңыз).
9. Контролдоо каражаттарын иштеп чыгууда жана жүргүзүүдө аудитор ынанымдуу аудитордук далилдерди канча көп алса, контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна ошончолук көбүрөөк таянат (A25-пунктту караңыз).

Контролдоо каражаттарын тестирилөөнүн мүнөзү жана көлөмү

10. Контролдоо каражаттарын иштеп чыгууда жана тестирилөөдө аудитор төмөнкүлөрдү аткарууга милдеттүү:
- (a) контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата аудитордук далилдерди алуу үчүн башка аудитордук жол-жоболорду айкалыштырып аткаруу, төмөнкүдөй тактоолорду кошкондо:
    - (i) аудиттелүүчү мезгилдин тийиштүү учурларында контролдоо каражаттары кандайча колдонулду;
    - (ii) алар канчалык ырааттуу колдонулду;
    - (iii) алар ким тарабынан жана кандай каражаттар менен колдонулду (A26-A29-пункттарды караңыз);
  - (b) тестирилөнүүчү контролдоо каражаттары башка контролдоо каражаттарынан (контролдоонун кыйыр каражаттары) көз каранды экенин жана, эгерде ошондой болсо, ушул контролдоонун кыйыр каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун ырастоочу аудитордук далилдерди алуу керектигин аныктоо (A30-A31-пункттарды караңыз).

Контролдоо каражаттарына тестирилөө жүргүзүү мөөнөттөрү

11. Ушул стандарттын 12 жана 15-пункттарына ылайык, өзүнүн контролдоо каражаттарына таянуу ниетин талаптагыдай негиздөө үчүн, аудитор контролдоо каражаттарын кандайдыр-бир учурда же ушул контролдоо каражаттарына таянууга ниеттенүү алкагындагы мезгилдин ичинде сынап көрүшү керек (A32-пунктту караңыз).

Аралык мезгилде алынган аудитордук далилдерди пайдалануу

12. Эгерде аудитор аралык мезгилдин алкагында контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата аудитордук далилдерди алса, ал төмөнкүлөргө милдеттүү:
- (a) ушул аралык мезгил өткөндөн кийин ошол контролдоо каражаттарынан олуттуу өзгөрүү болгон аудитордук далилдерди алууга;
  - (b) калган мезгилге карата кандай кошумча аудитордук далилдерди алуу керек экендигин аныктоого (A33–A34-пункттарын караңыз).

Мурунку аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдерди пайдалануу

13. Мурдагы аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугунун аудитордук далилдерин колдонууга болобу же жокпу, эгерде мүмкүн болсо, контролдоо каражаттарын кайрадан тесттен өткөрүү үчүн канча убакыт талап кылынаары боюнча аудитор төмөнкүлөрдү карап чыгууга тийиш:
- (a) ишкананын контролдоо чөйрөсүн кошо алганда, ички контролдоо системасынын башка элементтеринин операциялык натыйжалуулугун, ишкананын контролдоо каражаттарынын мониторингин, ошондой эле уюмдагы тобокелдиктерди баалоо жол-жоболорун;
  - (b) каралып жаткан контролдоо каражатынын мүнөздүү өзгөчөлүктөрүнүн натыйжасында пайда болуучу тобокелдиктерди, анын ичинде бул контролдоо каражаты кол менен же автоматташтырылган болуп санала тургандыгы жөнүндө маселени;
  - (c) маалыматтык технологиялардын жалпы контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун;
  - (d) каралып жаткан контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугу жана анын ишкана тарабынан колдонулушу, анын ичинде мурунку аудиттин жүрүшүндө белгиленген контролдун ушул каражатын пайдалануудагы четтөөлөрдүн мүнөзү жана көлөмү, ошондой эле, бул контролдоо каражатын колдонууга олуттуу таасири бар кызматкерлердин курамында өзгөртүүлөр болгонун;
  - (e) белгилүү бир контролдоо каражаттарында өзгөрүүнүн жоктугу жагдайлардын өзгөрүшүнүн фонунда кошумча тобокелдиктерди жаратабы деген суроону; жана
  - (f) каралып жаткан контролдоо каражаттарына карата олуттуу бурмалоо тобокелдиктери жана ишеним деңгээли (A35-пунктту караңыз).

14. Эгерде аудитор буга чейинки аудитордук тапшырманын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдерди контролдоонун конкреттүү каражаттарынын натыйжалуулугунан колдонууга ниеттенсе, ал буга байланыштуу аудитордук далилдерди чогултуу аркылуу бул далилдердин актуалдуулугун, буга чейинки аудитордук тапшырмадан кийин, бул контролдоо каражаттарынын кандайдыр бир олуттуу өзгөрүүсү болгонбу же жокпу, билүүгө милдеттүү. Аудитор белгилүү контролдоо каражаттары аркылуу өзүн ынандыруу үчүн байкоо менен текшерүүнү айкалыштырып, сурамжылоо аркылуу далилдерди алууга тийиш, ошондой эле:
- (a) эгерде өзгөртүүлөр болсо, анын натыйжасында буга чейинки аудитордук тапшырманын жүрүшүндө чогултулган аудитордук далилдер актуалдуулугун жоготсо, анда аудитор учурдагы аудитордук тапшырманын жүрүшүндө бул контролдоо каражаттарын тестирилөөгө тийиш (A36-пунктту караңыз);
  - (b) эгерде мындай өзгөртүүлөр жүргүзүлбөсө, аудитор кеминде ар бир үчүнчү аудитордук тапшырманын жүрүшүндө ушул контролдоо каражаттарын тестирилөөгө, ошондой эле ар бир аудитордук тапшырманын жүрүшүндө, ал таянууга ниеттенген бардык контролдоо каражаттарын бир мезгилде тестирилөө кырдаалын болтурбоо үчүн контролдоонун айрым каражаттарын тестирилөөгө тийиш жана эч кандай контролдоо каражаттары кийинки эки аудит жүргүзүлгөн мезгилдин ичинде тестириленбейт (A37–A39-пункттарды караңыз).

Олуттуу тобокелдиктерди контролдоо каражаттары

15. Эгерде аудитор олуттуу деп аныктаган тигил же бул тобокелдикти аныктоодо контролдоо каражатына таянууну пландаштырса, аудитор ошол мезгилде бул контролдоо каражаттарын тестирилөөсү зарыл.

Контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун баалоо

16. Тиешелүү контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун баалоодо, аудитор маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун жүрүшүндө аныкталган бурмалоолор контролдоо каражаттарынын натыйжасыздыгын көрсөтүп-көрсөтпөгөндүгүн баалоого тийиш. Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун аткаруунун жүрүшүндө бурмалоолор аныкталбаса, демек текшерүүчү өбөлгөлөргө кирген контролдоо каражаттарынын натыйжалуулугу аудитордук далил болуп саналбайт (A40-пунктту караңыз).
17. Эгерде аудитор таянууга ниеттенген контролдоо каражаттарын колдонууда кемчиликтер аныкталса, ал бул кемчиликтерди жана алардын мүмкүн болуучу кесепеттерин түшүнүү үчүн атайын суроо-талаптарды бериши, ошондой эле төмөнкүлөрдү аныктоосу керек (A41-пунктту караңыз):

- (а) контролдоо каражаттарына карата жүргүзүлгөн тест ушул контролдоо каражаттарына таянууга ойдогудай негиз болуп береби;
- (б) контролдоо каражаттарын кошумча тесттен өткөрүүнүн зарылдыгы барбы; же
- (с) олуттуу бурмалоо мүмкүн болуучу тобокелдиктерге жооп иретинде маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору болушу керекпи.

Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору

- 18. Олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдиктерине карабастан аудитор операциялардын ар бир олуттуу түрүнө, эсеп боюнча калдыкка жана маалыматты ачып көрсөтүүгө карата маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун иштеп чыгып, жүргүзүшү керек (А42-А47-пункттарды караңыз).
- 19. Аудитор тышкы ырастоо жол-жоболорун маани-маңызы боюнча текшерүүнүн аудитордук жол-жоболору катары (А48-А51-пункттарын караңыз) жүргүзүлүшү керекпи же жокпу, маселени карашы керек.

Финансылык отчеттуулукту түзүү процессине тиешелүү маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору

- 20. Аудитор жүргүзгөн текшерүү жол-жоболорунун курамына финансылык отчеттуулукту түзүү процессине тиешелүү төмөнкү аудитордук жол-жоболор кирүүгө тийиш:
  - (а) финансылык отчеттогу маалыматтарды бухгалтердик эсептин баштапкы маалыматтары менен макулдашуу же салыштыруу, анын ичинде маалыматты ачып көрсөтүүнү макулдашуу же салыштыруу, бул маалымат негизги реестрден жана көмөкчү ведомосттордон, ошондой эле сырттан алынса;
  - (б) финансылык отчеттуулукту даярдоо учурунда аткарылган олуттуу бухгалтердик жазууларды жана башка оңдоо киргизүүлөрдү текшерүү (А52-пунктту караңыз).

Олуттуу тобокелдикке жооп катары маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору

- 21. Эгерде аудитор өбөлгөлөө деңгээлинде олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдигинин олуттуу экендигин аныктаса, ал атайын ушул тобокелдикке чара көрүүгө багытталган маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун жүргүзүүсү керек. Олуттуу тобокелдикке мамиле бир гана маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунан турса, ал жол-жоболор кең-кесири тесттерди камтышы керек (А53- пунктту караңыз).

Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун аткаруу мөөнөттөрү

22. Эгерде маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору орто аралыктагы күнгө карай жүргүзүлсө, аудитор төмөнкүлөрдү аткаруу менен, калган мезгилди камтууга тийиш:
- (a) же, келе жаткан мезгилге карата контролдоо каражаттарын тестирлөө менен кошо маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосун;
  - (b) же болбосо, эгерде аудитор, орто аралык күндөн мезгилдин аягына чейин аудитордун корутундуларын жайылтуу акылга сыярлык негизди камсыз кылуу үчүн жетиштүү деп эсептесе, анда маани-маңызы боюнча текшерүүнүн кийинки жол-жоболорун гана (A54–A57-пункттарды караңыз).
23. Эгерде олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдиктерин жүргүзүү учурундагы орто аралык күндө аудитор күтпөгөн бурмалоолор аныкталса, ал тобокелдикке тиешелүү баалоону өзгөртүү зарылдыгын, ошондой эле мурда пландаштырылган мүнөздө, калган мезгилге карата маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосунун мөөнөтүн же көлөмүн баалоого тийиш (A58-пункту караңыз).

Финансылык отчеттуулукту тапшыруунун адекваттуулугу

24. Аудитор финансылык отчеттуулуктун жалпы көрүнүшү финансылык отчеттуулукту даярдоонун колдонулуучу концепциясына шайкеш келерин баалоо үчүн аудитордук жол-жоболорду жүргүзүшү керек. Мындай баалоону ишке ашырууда аудитор финансылык отчеттуулук тиешелүү түрдө чагылдырылгыдай түрдө берилгенин аныктоого тийиш:
- финансылык маалыматты жана баа берилип жаткан операцияларды, окуяларды жана шарттарды классификациялоо жана баяндоо; жана
  - финансылык отчеттуулуктун берилиши, түзүмү жана мазмуну (A59-пункту караңыз).

Аудитордук далилдердин жетиштүүлүгүн жана талаптагыдай мүнөзүн баалоо

25. Жүргүзүлгөн аудитордук жол-жоболорго жана алынган аудитордук далилдерге таянуу менен, аудитор аудит аяктаганга чейин өбөлгөлөр деңгээлинде олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдиктери мурдагыдай эле актуалдуу болуп саналаарын аныкташы керек (A60–A61–пункттарды караңыз).
26. Аудитор жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдер алынгандыгын аныктоого тийиш. Өз пикирин түзүүдө аудитор бардык тиешелүү аудитордук далилдерди алар финансылык отчеттуулукка карата

өбөлгөлөр ырастай тургандыгына же ага каршы келгендигине карабастан эске алышы керек (А62-пункту караңыз).

27. Эгерде аудитор финансылык отчеттуулуктун деңгээлинде олуттуу өбөлгөлөргө карата жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди албаса, ал кошумча аудитордук далилдерди алууга аракет кылышы керек. Эгерде аудитор жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди ала албаса, ал финансылык отчеттуулук жөнүндө коюлган шарты бар пикирин билдириши же пикирин билдирүүдөн баш тартышы керек.

Документация

28. Аудитор аудитордук документацияда² төмөнкүлөрдү чагылдырышы керек:
- (a) финансылык отчеттуулуктун деңгээлинде олуттуу бурмалоо тобокелдигине жооп катары жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболордун, ошондой эле андан аркы аткарылган аудитордук жол-жоболордун мүнөзү, мөөнөттөрү жана көлөмү;
  - (b) бул жол-жоболордун өбөлгөлөр деңгээлинде бааланган тобокелдиктер менен байланышы; жана
  - (c) бул аудитордук жол-жоболордун тиешелүү жыйынтыктарын, тыянактарды кошкондо, эгер алар анык эмес болсо, (А63-пункту караңыз).
29. Эгерде аудитор контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугунун мурдагы аудитордук тапшырмаларынын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдерди колдонууну пландаштырса, анда ал мурдагы аудиттин жүрүшүндө тесттен өткөн контролдоо каражаттарына таянгандыгына байланыштуу, өзүнүн жыйынтыктарын аудитордук документацияга киргизүүгө тийиш.
30. Аудитордук документацияда финансылык отчетто камтылган маалыматтар анын негизинде жаткан бухгалтердик эсептин маалыматтары салыштырылгандыгынын, маалыматтарды тактоону кошо алганда, мындай маалымат негизги регистрдин маалыматтарынан жана көмөкчү ведомосттордон алынбаганынын далилдери камтылууга тийиш.

***

---

² АЭС 230 «Аудитордук документация», 8–11 жана А6-пунктары.

Пайдалануу боюнча колдонмо жана башка түшүндүрмө материалдар

Жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболор (5-пунктту караныз)

- A1. Финансылык отчеттуулуктун деңгээлинде олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдиктери үчүн аудиттин жалпы жол-жоболору төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:
- кесипкөй скептицизмди колдоо зарылдыгына аудитордук топтун көңүлүн буруу;
  - тажрыйбалуу кызматкерлерди же атайын көндүмдөргө ээ адамдарды, же эксперттерди ишке тартуу;
  - аудитордук топтун аз тажрыйбалуу мүчөлөрүнүн ишине дагы кылдат көзөмөл жүргүзүү;
  - мындан аркы аудитордук жол-жоболорду тандоодо алдын ала болжолдоого кошумча элементтерди киргизүү;
  - аудитордук жол-жоболордун мүнөзүнө, мөөнөтүнө же көлөмүнө жалпы өзгөртүүлөрдү киргизүү, мисалы: дагы ынанымдуу аудитордук далилдерди алуу үчүн иштин маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун орто аралык күнгө эмес, мезгилдин аягында жүргүзүү же аудитордук жол-жоболордун мүнөзүн өзгөртө билүү.
- A2. Финансылык отчеттуулук деңгээлинде олуттуу бурмалоо тобокелдиктерин, демек, жалпы мүнөздөгү аудитордук жол-жоболорду баалоо, аудитордун контролдук чөйрөнү түшүнүүсүнө жараша болот. Натыйжалуу контролдук чөйрө, аудиторго ички контролдоо системасында ишенимдин кыйла жогорку даражасын жана ички ишкана тарабынан алынган аудитордук далилдердин ишенимдүүлүгүн бере алат, жана ошентип, мисалы, аудиторго кээ бир аудитордук жол-жоболорду мезгилдин аягында эмес, орто аралык күндө өткөрүүгө мүмкүндүк берет. Ошол эле контролдук чөйрөнүн кемчиликтери карама-каршы кесепеттерге алып келет; мисалы, аудитор натыйжалуу эмес контролдук чөйрөгө төмөнкүдөй терс реакция кылышы мүмкүн:
- аудитордук жол-жоболорду орто аралык күнгө караганда мезгилдин аягына карата жүргүзүү;
  - маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосун жүргүзүүнүн натыйжасында аудитордук далилдердин көбүрөөк көлөмүн топтоо;
  - аудитке тийиштүү аймактык бөлүмдөрдүн санын көбөйтүү.
- A3. Ошентип, бул факторлор аудитордун жалпы мамилесине олуттуу деңгээлде таасир этет, мисалы, маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосуна басым жасоо (маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосуна

негизделген мамиле), же контролдоо каражаттарын тестирилөө сыяктуу эле маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосун пайдалануучу мамилесине шарт түзөт.

Өбөлгөлөр денгээлинде олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигине жооп иретиндеги аудиттик жол-жоболор

Мындан аркы аудитордук жол-жоболордун мүнөзү, мөөнөттөрү жана көлөмү (6-пунктту караңыз)

A4. Аудитор тарабынан өбөлгөлөр денгээлинде табылган тобокелдиктерди баалоо мындан аркы аудитордук жол-жоболорду иштеп чыгууга жана өткөрүүгө тиешелүү аудитордук мамилени калыптандыруу үчүн негиз түзөт. Мисалы, аудитор төмөнкүлөрдү белгилеши мүмкүн:

- (a) контролдук тесттерди жүргүзүү гана ага көрсөтүлгөн өбөлгөгө карата олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдигине натыйжалуу жоопту иштеп чыгууга мүмкүндүк берет;
- (b) кээ бир өбөлгөлөр үчүн маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору гана жетиштүү болот жана, демек, аудитор тиешелүү тобокелдиктерди баалоодон контролдоо каражаттарынын таасирин жокко чыгарат. Мунун себеби, тобокелдиктерди баалоонун аудитордук жол-жоболору ушул өбөлгөлөргө тиешеси бар кандайдыр бир натыйжалуу контролдоо каражаттарынын табылбаганында болушу мүмкүн, же эгерде контролдоо каражаттарын тестирилөө натыйжасыз болсо, аудитор маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун мүнөзүн, мөөнөтүн жана көлөмүн аныктоодо контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна таяна албай калат; же
- (c) мында айкалышкан мамиле кыйла натыйжалуу болот, анткени ал контролдоо каражаттарын тестирилөө сыяктуу эле, маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунда да колдонулат.

Бирок, аудитор тандалып алынган ыкмага карабастан, 18-пункттин талаптарына ылайык операциялардын ар бир олуттуу түрүнө, эсеп боюнча калдыкка жана маалыматтарды ачып көрсөтүүгө карата маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун иштеп чыгат жана жүргүзөт.

A5. Аудитордук жол-жобонун мүнөзү деп анын арналышы (башкача айтканда, контролдоо каражаттарын тестирилөө же маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосу) жана анын түрү (башкача айтканда инспекциялоо, байкоо жүргүзүү, сурап-билүү, ырастоо, кайра эсептөө, контролдоо каражатын кайталап колдонуу же талдоо жол-жобосу) түшүнүлөт. Бааланган тобокелдиктерге жооп берүү үчүн аудитордук жол-жоболордун мүнөзү абдан маанилүү.

- А6. Аудитордук жол-жобону жүргүзүү мөөнөттөрү деп аны өткөрүү учурунда, ошондой эле тийиштүү аудитордук далилдер колдонулуучу мезгил же күн түшүнүлөт.
- А7. Аудитордук жол-жоболордун көлөмү деп аткаруу керек болгон иш-аракеттердин саны, мисалы, тандоо өлчөмү же тигил же бул контролдук иш-аракетке байкоо жүргүзүүнүн саны түшүнүлөт.
- А8. Андан аркы аудитордук жол-жоболорду иштеп чыгуу жана жүргүзүү, алардын мүнөзү, өткөрүү мөөнөттөрү жана бааланган тобокелдиктерге негизделген көлөмү жана өбөлгөлөө деңгээлиндеги олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдиктерине ылайык келүүсү, андан аркы аудитордук жол-жоболор жана тобокелдиктерди баалоонун ортосунда так байланышты камсыз кылат.

Финансылык отчеттуулукту даярдоонун өбөлгөлөө деңгээлинде бааланган тобокелдиктерге жооп берүү жол-жоболору (7(a) -пунктту караңыз)

Мүнөзү

- А9. Аудитор бааланган тобокелдиктер жүргүзүлгөн аудитордук жол-жоболордун түрлөрүнө, ошондой эле алардын айкалышына таасир этиши мүмкүн. Мисалы, аныкталган тобокелдик жогору болсо, аудитор контрагенттен келишимдин шарттарынын толуктугун, ушул документти инспекциялоо менен эле чектелүү менен тастыктай алат. Мындан тышкары, кээ бир аудитордук жол-жоболор башкаларга караганда кыйла ылайыктуу болушу мүмкүн. Мындан тышкары, кээ бир аудитордук жол-жоболор, башкаларга караганда айрым бир өбөлгөлөр үчүн көбүрөөк ылайыктуу болушу мүмкүн. Мисалы, анын толуктугун ырастоо бөлүгүндө кирешени бурмалоонун бааланган тобокелдигине жооп берүү үчүн эң ылайыктуу жол-жоболор болуп, контролдоо каражаттарын тестирилөө болушу мүмкүн, ошол эле учурда түшкөн кирешенин болушун өбөлгөлөөчү бааланган бурмалоо тобокелдигине карата кыйла ылайыктуусу болуп маани-маңызы боюнча текшерүү болушу мүмкүн.
- А10. Аудитордук жол-жоболордун мүнөзүн аныктоодо тобокелдикти баалоонун тигил же бул себептери мааниге ээ болот. Мисалы, эгерде ошол же башка тобокелдик операциялардын кайсы бир түрүнүн белгилүү өзгөчөлүгүнөн улам аларды контролдоонун тиешелүү каражаттарын эсепке албастан төмөн деп бааланса, анда аудитор жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди чогултуу үчүн талдоо жол-жоболорун гана жүргүзсө болот деп чечиши мүмкүн. Бирок, эгерде бул тобокелдик ички контролдун таасиринен улам төмөн деп бааланса жана аудитор бул төмөн баа берүүнүн негизинде маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосун аткарууну пландаштырса, анда аудитор 8(a)-пунктунун талабына ылайык, мындай контролдоо каражаттарына тестирилөө жүргүзөт. Бул, мисалы, ишкананын маалыматтык системасы

тарабынан дайыма иштелип чыгуучу жана контролдоноучу жетиштүү бир тектүү жана татаал эмес операцияларга карата болушу мүмкүн.

Мөөнөттөрү

- A11. Аудитор орто аралык күндө же мезгилдин аягына карата контролдоо каражаттарына же маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболоруна тигилөө жүргүзө алат. Олуттуу бурмалоо тобокелдиги канча жогору болсо, аудитор маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун алдынкы күндөргө караганда, мезгилдин акырына же аягында, же аудитордук жол-жоболорду алдын ала эскертпестен, же күтпөгөн күндөрдө өткөрүү натыйжалуураак деп чечиши мүмкүн (мисалы, айрым тандалган аймактык бөлүктөрдө алдын ала билдирбестен аудитордук жол-жоболорду жүргүзүү). Бул жол-жоболор өзгөчө ак ниетсиз аракеттердин тобокелдиктерине жооп иретинде жүргүзүүдө колдонулат. Мисалы, аудитор атайылап бурмалоо же манипуляциялоо тобокелдигин аныктаган болсо, анда аудитордук корутундуларды жайылтуу боюнча аудитордук жол-жоболор орто аралык мезгилден мезгилдин аягына чейин натыйжасыз болуп калат деген жыйынтыкка келиши мүмкүн.
- A12. Мезгил аяктаганга чейин аудитордук жол-жоболорду жүргүзүү, аудиторго аудиттин алгачкы этабында олуттуу көйгөйлөрдү табууга жардам берет жана ошону менен, жетекчиликтин жардамы менен аларды чечүүгө же мындай көйгөйлөргө натыйжалуу аудиттик мамилени иштеп чыгууга мүмкүндүк берет.
- A13. Андан тышкары, төмөнкүдөй кээ бир аудитордук жол-жоболор, мезгилдин акырына карата же андан кийин гана жүзөгө ашырылышы мүмкүн, мисалы:
- финансылык отчеттордогу маалыматты баштапкы бухгалтердик эсептин маалыматтары менен макулдашуу же салыштыруу, бухгалтердик эсептин тиешелүү маалыматтары менен ачып көрсөтүлгөн маалыматтарды макулдашуу же салыштырууну кошкондо, эгерде мындай маалымат негизги регистрден жана көмөкчү ведомосттордон же сырттан алынган болсо;
  - финансылык отчеттуулуктун жүрүшүндө жасалган оңдоп-түзөөлөрдү изилдөө; жана
  - мезгилдин аягында ишкана жараксыз соода-сатык келишимдерин түзүшү же операциялар аягына чыкпай калышы мүмкүн деген тобокелдикке жооп катары жол-жоболор.
- A14. Аудитордук жол-жоболорду аткаруу учурунда аудитордун чечимине таасир берүүчү башка маанилүү жагдайлар төмөнкүлөрдү камтыйт:
- контролдук чөйрөнү;

- тийиштүү маалымат жеткиликтүү болгон убакытты (мисалы, электрондук файлдар кийинчерээк кайра жазылышы мүмкүн же көзөмөлдү талап кылган жол-жоболор белгилүү бир убакта гана жүргүзүлүшү мүмкүн);
- тобокелдиктин мүнөзүн (мисалы, жасалма сатып алуу-сатуу келишимдерин кийин түзүү жолу менен күтүлгөн киреше көрсөткүчтөрүнө жетүү үчүн кирешелер ашыкча бааланып калуу коркунучу бар болсо, аудитор мезгилдин аягындагы күнгө сакталган келишимдерди изилдеп чыгуу чечимин кабыл алышы мүмкүн);
- аудитордук далилдерге тийиштүү мезгилди же күндү;
- финансылык отчеттуулукту даярдоо мөөнөттөрү, өзгөчө, финансылык абал жөнүндө отчетто, жыйынды кирешелер жөнүндө отчетто, капиталдын өзгөрүүсү жөнүндө отчетто, акча каражаттарынын кыймылы жөнүндө отчетто чагылдырылган суммаларды тагыраак ачып көрсөткөн маалыматтар үчүн.

Көлөмү

- A15. Аудитордун пикири боюнча, аудитордук жол-жоболор талап кылган көлөм, олуттуулугун талдоону, бааланган тобокелдикти жана аудитор алууну пландаштырган ишеним даражасын эске алуу менен аныкталат. Бир максатка жетүү үчүн жол-жоболордун айкалышы колдонулса, ар бир жол-жобонун көлөмү өзүнчө каралат. Адатта, аудитордук жол-жоболордун көлөмү олуттуу бурмалоо тобокелдигинин жогорулашына жараша көбөйөт. Мисалы, ак ниетсиз аракеттерден улам олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигине жооп катары, ылгоолордун өлчөмүн көбөйтүү же маани-маңызы боюнча талдоо жол-жоболорун жогорку деңгээлде деталдаштыруу менен өткөрүү максатка ылайык болушу мүмкүн. Бирок, аудитордук жол-жобонун көлөмүн көбөйтүү, бул жол-жобо конкреттүү коркунучка жооп берген учурда гана натыйжалуу болот.
- A16. Аудиттин компьютердик методдорун колдонуу (СААТs) көбүрөөк көлөмдө электрондук операцияларды жана эсептик файлдарды тестирилөөгө мүмкүндүк берет, бул болсо, аудитор тестирилөөнүн көлөмүн карап чыгуу жөнүндө чечим кабыл жатканда, пайдалуу болушу мүмкүн, мисалы, ак ниетсиз аракеттерден улам олуттуу бурмалоо тобокелдиктерине жооп катары. Бул ыкмалар негизги файлдардан айрым операцияларды тандоо үчүн, тигил же бул белгилери боюнча операцияларды сорттоо үчүн, же жалаң гана ылгоо үчүн эмес, бардык жалпы жыйындысын тестирилөө үчүн колдонулушу мүмкүн.

Мамлекеттик сектордун ишканаларынын өзгөчөлүктөрү

A17. Мамлекеттик сектордун ишканаларына аудит жүргүзүүдө, мындан аркы аудитордук жол-жоболордун мүнөзүн, мөөнөтүн жана көлөмүн аныктоого аудитти жүргүзүү тапшырмасынын шарттары жана аудитти жүргүзүүгө карата башка атайын талаптар таасир этиши мүмкүн.

Чакан ишканалардын өзгөчөлүктөрү

A18. Кыйла чакан ишканаларда аудитор аныктай ала турган контролдук иш-чаралар азыраак болушу мүмкүн, же алар документтештирилген жана ишкана тарабынан аткарылган деңгээлде чектелиши мүмкүн. Мындай учурларда аудитор тарабынан негизинен маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору болуп саналган мындан аркы аудитордук жол-жоболорду жүргүзүү кыйла натыйжалуу болот. Ошентсе да, кээ бир сейрек учурларда, контролдук иш-аракеттердин жана контролдун башка компоненттеринин жоктугу, жетиштүү тиешелүү аудитордук далилдерди алууга мүмкүндүк бербейт.

Тобокелдиктин жогорку баасы (7(b)-пунктун караңыз)

A19. Тобокелдикке жогору баа берүүдөн улам кыйла ынандыкдуу аудитордук далилдерди алууда, аудитор далилдердин санын көбөйтө алат же көбүрөөк орундуу же ишенимдүү далилдерди ала алат, мисалы, үчүнчү жактардан далилдерди алууга көбүрөөк басым жасоо же бир нече көз карандысыз булактардан алынган маалыматтарды тастыктоо менен.

Контролдоо каражаттарын тестирилөө

Каражаттарды тестирилөөнү иштеп чыгуу жана жүргүзүү (8-пунктту караңыз).

A20. Контролдоо каражаттарын тестирилөө тигил же бул өбөлгөнү олуттуу бурмалоонун алдын алуу же аныктоо жана оңдоо максатында тиешелүү түрдө иштелип чыккан катары аныкталган контролдоо каражаттарына гана жүргүзүлөт. Эгерде жүргүзүлүүчү мезгилдин ар кайсы убактысында бири-биринен олуттуу айырмаланган контролдоо каражаттары пайдаланылган болсо, анда аудит, ар бир контролдоо каражаттарына карата өзүнчө талдоо жүргүзөт.

A21. Контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун тестирилөө контролдоо каражаттарын иштеп чыгуу жана ишке киргизүү түшүнүгүн алуудан жана баалоодон айырмаланат. Ошондой болсо да, мындай учурларда аудитордук жол-жоболордун ошол эле түрлөрү колдонулат. Аудитор, ушундай жол менен, контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун, алардын түзүмүн баалоо жана аларды ишке киргизүү фактысын белгилөө менен бир убакта эле тестирилөө максатка ылайык келет деп чечим чыгарышы мүмкүн.

A22. Андан тышкары, тобокелдикти баалоонун айрым жол-жоболору контролдоо каражаттарын тестирилөө үчүн атайын иштелип чыкпаса да, алар ошого карабастан, бул контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугу жөнүндө аудитордук далилдерди көрсөтө алышат жана мына ушундан улам контролдоо каражаттарын тестирилөө үчүн кызмат кылышы мүмкүн. Мисалы, аудитордук тобокелдикти баалоо жол-жоболору төмөнкүлөрдү камтышы мүмкүн:

- жетекчилик тарабынан бюджеттердин кантип пайдаланылгандыгы жөнүндө суроо-талаптарды;
- жетекчилик тарабынан даярдалган ай сайын пландалуучу жана иш жүзүндөгү чыгашаларды салыштыруусун изилдөө;
- пландык жана иш жүзүндөгү көрсөткүчтөрдүн ортосундагы дал келбестиктерди изилдөөгө тиешелүү отчетторду текшерүү.

Бул аудитордук жол-жоболор ишкана тарабынан иштелип чыккан бюджеттик саясат жөнүндө жана ал ишке киргизилгендиги тууралуу маалымат берет, бирок чыгашаларды классификациялоодогу олуттуу бурмалоолорду болтурбоо же аныктоо үчүн бюджеттик саясатты колдонуунун натыйжалуулугуна аудитордук далилдерди да бериши мүмкүн.

A23. Мындан тышкары, аудитор контролдоо каражаттарынын тестин иштеп чыгышы мүмкүн, ал бир эле операция боюнча кең-кесири тесттер менен бир убакта аткарылышы керек. Контролдоо каражатын тестирилөөнүн максаты кең-кесири тесттин максатынан айырмалангандыгына карабастан, алар экөө тең бир эле убакта контролдоо каражаттарын тестирилөө жана кең-кесири тест жүргүзүү жолу менен колдонулушу мүмкүн, бул эки багыттуу тест деп да аталат. Мисалы, аудитор аны бекитүү фактысын аныктоо жана маани-маңызы боюнча операциялардан аудитордук далилдерди алуу максатында коюлган эсептин тестин иштеп чыга алат, ошондой эле ушул тесттин жыйынтыгын баалайт. Эки багыттуу тестти иштеп чыгууда жана баалоодо максаттардын ар бири өзүнчө талданат.

A24. Айрым учурда аудитор өбөлгөлөр³ деңгээлинде жетиштүү жана талаптагыдай аудитордук далилдерди камсыз кылган маани-маңызы боюнча текшерүүнүн мындай натыйжалуу жол-жоболорун иштеп чыгууну мүмкүн эмес деп эсептеши мүмкүн. Бул ишкана өз ишинде маалыматтык технологияларды колдонгондо жана МТ-тутумунда камтылгандардан башка операциялар боюнча эч кандай документтер түзүлбөгөн же сакталбаган учурда болушу мүмкүн. Мындай учурларда

³ АЭС 315 (кайра каралган), 30-пункт.

8(b)-пункту аудитордон контролдоонун тиешелүү каражаттарына тестирилөө жүргүзүүнү талап кылат.

Аудитордук далилдер жана болжолдонгон ишеним (9-пункту караңыз)

A25. Кабыл алынган мамиле көбүнчө контролдоо каражаттарын тестирилөөдөн турса, контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата жогору ишеним талап кылышы мүмкүн, өзгөчө, бир гана маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосунун натыйжасында жетиштүү талапка ылайык аудитордук далилдерди алуу мүмкүн болбогон же дээрлик максатка ылайыксыз болгон учурларда.

Контролдоо каражаттарын тестирилөөнүн мүнөзү жана көлөмү

Суроо-талап менен бирге башка аудитордук жол-жоболор (10(a)-пунктун караңыз)

A26. Бир гана суроо-талапты колдонуу контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун текшерүү үчүн жетиштүү эмес. Ошондуктан, суроо-талап менен бирге башка аудитордук жол-жоболор да жүзөгө ашырылат. Бул жагынан алганда, суроо-талапты инспекциялоо менен же жол-жобону кайталап колдонуу менен айкалыштыруу суроо-талап менен байкоо жүргүзүүгө караганда көбүрөөк ишеним бере алат, анткени байкоо жүргүзүү аны өткөрүү учурунда гана эмне болуп жатканын тастыктап бере алат.

A27. Тигил же бул контролдоо каражаттарынын мүнөзү, контролдоо каражатынын операциялык натыйжалуулугуна аудитордук далилдерди алуу үчүн талап кылынган жол-жоболордун түрүнө таасирин тийгизет. Мисалы, эгерде операциялык натыйжалуулук документтер менен ырасталса, аудитор операциялык натыйжалуулуктун аудитордук далилдерин алуу үчүн ушундай документтерди изилдеп чыгууну чечиши мүмкүн. Бирок, контролдоонун башка каражаттарына карата документтер жок же жөндүү эмес болушу мүмкүн. Мисалы, ыйгарым укуктарды бөлүштүрүү, же контролдоо аракетинин белгилүү бир түрү, атап айтканда, компьютерде аткарылуучу контролдук аракеттер сыяктуу контролдук каражаттардын айрым элементтеринин иштөөсү боюнча документтер жок болуп калышы мүмкүн. Мындай жагдайда, операциялык натыйжалуулуктун аудитордук далилдери башка аудитордук жол-жоболор менен айкалышта суроо-талапты жүргүзүү аркылуу алынышы мүмкүн, мисалы, байкоо же Аудиттин компьютердик методдорун (СААТ) пайдалануу.

Контролдоо каражаттарын тестирилөөнүн көлөмү

A28. Качан тигил же бул контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата көбүрөөк ынандуу аудитордук далилдер

зарыл болгон учурда, мындай контролдоо каражатын тестирилөөнүн көлөмүн көбөйтүү максатка ылайыктуу болушу мүмкүн. Аудитор контролдоо каражаттарын тестирилөөнүн көлөмүн аныктоодо контролдоо каражаттарына таянууну пландаштырып жаткан деңгээлден тышкары, ал төмөнкү факторлорду карап чыга алат:

- ишкана тарабынан ушул контролдоо каражатын мезгил ичинде колдонуу жыштыгы;
- аудитор ушул контролдоо каражатынын операциялык натыйжалуулугуна таянган аудиттин жүрүшүндөгү убакыттын узактыгы;
- контролдоо каражаттарынын туура эмес иштешинен күтүлгөн жыштык;
- өбөлгөлөр деңгээлинде ушул контролдоо каражатынын операциялык натыйжалуулугуна карата алуу керек болгон аудитордук далилдердин жөндүүлүгү жана ишенимдүүлүгү;
- контролдоонун башка каражаттарын тестирилөө жолу менен ошол эле өбөлгөлөргө карата алынган аудитордук далилдердин көлөмү.

АЭС 530⁴ тестирилөөнүн көлөмүнө карата кошумча сунуштамаларды камтыйт.

A29. МТ каражаттары аркылуу ушул маалыматтарды иштетүүнүн жогорку ишенимдүүлүгүнөн улам, автоматташтырылган контролдоо каражаттарынын тестирилөө көлөмүн көбөйтүүнүн зарылдыгы болбой калышы мүмкүн. Автоматташтырылган контролдоо каражаты ырааттуу иштейт деп күтсө болот, эгерде программа (анын ичинде таблицалар, файлдар же программа тарабынан колдонулган башка туруктуу маалыматтар) өзгөртүлбөсө. Эгерде аудитор контролдоонун автоматташтырылган каражаты тийиштүү түрдө иштеп жаткандыгын белгилесе (контролдоо каражатын киргизүү учурунда же башка күнгө), ал бул контролдоо каражаты натыйжалуу иштеп жатканын аныктоо үчүн тестирилөө өткөрүү жөнүндө маселени карап чыгышы мүмкүн. Мындай тестирилөө өз ичине төмөнкүлөрдү аныктоону камтышы мүмкүн:

- аларга тиешелүү программаны өзгөртүүнү контролдоочу каражаттарсыз программага эч кандай өзгөртүүлөр киргизилбейт;
- операцияларды иштеп чыгуу үчүн программанын авторизацияланган версиясы колдонулат; жана

⁴ АЭС 530 «Аудитордук ылгоо».

- башка тийиштүү жалпы контролдоо каражаттары натыйжалуу болуп саналат.

Мындай тестирилөө, ошондой эле программага эч кандай өзгөртүүлөр киргизилген эмес деген аныктаманы камтышы мүмкүн, бул, адатта, ишкана пакеттелген программалык камсыздоону өзгөртпөстөн же колдобостон колдонгондо болот. Мисалы, белгилүү бир мезгил ичинде уруксатсыз кирүүгө мүмкүн болгон аудитордук далилдерди алуу үчүн аудитор МТнын коопсуздугуна жооп берүүчү администратордун жазууларын карап чыга алат.

Контролдоонун кыйыр каражаттарын тестирилөө (10(b)-пунктун караңыз)

A30. Айрым жагдайларда, контролдоонун кыйыр каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун тастыктаган аудитордук далилдерди алуу зарыл болушу мүмкүн. Мисалы, кредиттик лимиттен ашкан сатуулардын тизмесин камтыган четтөөлөр тууралуу колдонуучуларды текшерүү отчетторунун натыйжалуулугун тестирилөөдө, мындай колдонуучуларды текшерүү жана аны менен байланышкан түзөтүү иштери аудитор үчүн түздөн-түз мааниси бар контролдоо каражатын билдирет. Отчеттордо камтылган маалыматтын тактыгын контролдоо каражаттары (мисалы, маалыматтык технологияларды контролдоонун жалпы каражаттары) «кыйыр» контролдоо каражаттары катары квалификацияланат.

A31. МТ каражаттары менен маалыматтарды иштеп чыгуунун кыйла жогорку ишенимдүүлүгүнөн улам, ишкананы контролдоонун жалпы каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата аудитордук далилдер менен автоматташтырылган колдонмо контролдоо каражаттарын колдонууга карата аудитордук далилдердин айкалышын кароо (тактап айтканда, өзгөртүүлөрдүн киргизилишин контролдоо каражаттары) да, ошондой эле алардын ишинин натыйжалуулугуна салмактуу аудитордук далилдерди бере алат.

Контролдоо каражаттарына тестирилөө жүргүзүү мөөнөттөрү

Аудитор көзөмөл каражаттарына таянууга ниеттене турган мезгил (11-пунктту караңыз)

A32. Белгилүү бир учурга гана тиешелүү аудитордук далилдер, аудитордун максаттары үчүн жетиштүү болушу мүмкүн, мисалы, отчеттук мезгилдин аягында инвентаризациялоо үчүн контролдоо каражаттарын тестирилөөдө. Эгерде аудитор белгилүү бир убакыт аралыгында кандайдыр-бир контролдоо каражатына таянууга ниеттенсе, ушул мезгил ичиндеги тийиштүү учурларда ушул контролдоо каражатын колдонуунун операциялык натыйжалуулугуна аудитордук далилдерди берүүгө жөндөмдүү тестирилөө өткөрүү максатка ылайыктуу. Мындай тестирилөө

ишкананын контролдоо каражаттарынын мониторингин тестирилөөнү камтышы мүмкүн.

Мезгил аралыгында алынган аудитордук далилдерди пайдалануу (12(b)-пунктун караңыз)

А33. Кандай кошумча аудитордук далилдерди мезгил аралыгынан кийинки мезгил ичинде иштеген контролдоо каражаттарына карата алуу зарыл экендигин аныктоого тиешелүү факторлор төмөнкүлөрдү камтыйт:

- өбөлгөлөө деңгээлинде олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдиктеринин маанилүүлүгүн;
- аралык мезгил ичинде тестирилген конкреттүү контролдоо каражаттары жана маалыматтык системадагы, процесстеги жана персоналдагы өзгөрүүлөрдү кошкондо, тестирилөөдөн кийин орун алган маанилүү өзгөрүүлөрдү;
- ушул контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугуна карата аудитордук далилдердин канчалык деңгээлде алынганы;
- калган мезгилдин узактыгы;
- аудитор контролдоо каражаттарынын ишенимдүүлүгүнүн негизинде кийинки маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун көлөмүн кыскартууга ниеттенип жаткан деңгээл;
- контролдук чөйрө.

А34. Кошумча аудитордук далилдер, мисалы, контролдоо каражаттарын калган мезгилге карата тестирилөөнүн натыйжаларын жайылтуунун эсебинен же ишкана тарабынан контролдоо каражаттарынын мониторингин тестирилөөнүн эсебинен алынышы мүмкүн.

Мурдагы аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдерди пайдалануу (13-пунктту караңыз)

А35. Мурдагы аудитордук тапшырманын жүрүшүндөгү белгилүү жагдайларда алынган аудитордук далилдер, аудитор мындай далилдердин актуалдуулугун аныктоо боюнча аудитордук жол-жоболорду жүргүзүүдө аудитордук далил болушу мүмкүн. Мисалы, мурдагы аудитордук тапшырманы аткарууда аудитор автоматташтырылган контролдоо каражаттарынын тийиштүү түрдө иштеп жаткандыгын аныктап коюшу мүмкүн. Аудитор бул автоматташтырылган контролдоо каражаттарына, алардын натыйжалуу иштешине таасир берүүчү кандайдыр-бир өзгөртүүлөр киргизилгени тууралуу аудитордук далилдерди, мисалы, ишкананын жетекчилигине сурамжылоо жүргүзүү жана кайсы контролдоо каражаттарына өзгөртүүлөр киргизилгенин аныктоо үчүн кирүүнү каттоо журналдарын текшерүү жолу менен ала алат. Мындай

өзгөртүүлөрдү киргизүүгө тиешелүү аудитордук далилдерди карап чыгуу, учурдагы мезгилде алуу зарыл болгон мындай контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугунун аудитордук далилдеринин болжолдуу көлөмүн көбөйтүү жана азайтуу зарылдыгын күбөлөндүрүшү мүмкүн.

Мурунку аудитордук тапшырмалардан кийин өзгөртүлгөн контролдоо каражаттары (14(a)-пунктун караңыз)

A36. Мурунку аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдердин актуалдуулугуна таасир этиши мүмкүн болгон өзгөртүүлөр, аудитордук далилдердин андан ары ишенимдүүлүгү үчүн негиз катары каралышы мүмкүн эмес. Мурунку аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдердин жөндүүлүгүнө таасир этиши мүмкүн болгон өзгөртүүлөр, аудитордук далилдердин андан ары ишенимдүүлүгү үчүн негиз катары каралышы мүмкүн эмес. Мисалы, ишканага система тарабынан түзүлгөн жаңы отчеттуулукту алууга мүмкүндүк берген системага киргизилген өзгөртүүлөр, балким, мурунку аудиттен алынган аудитордук далилдердин актуалдуулугуна таасир этпейт, бирок маалыматтарды чогултуу жана иштетүү ыкмасын өзгөртүүдө, албетте, ага өз таасирин тийгизет.

Мурунку аудитордук тапшырмалардан кийин өзгөртүлбөгөн контролдоо каражаттары (14(b)-пунктун караңыз)

A37. Аудитордун мурунку аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө контролдоо каражаттарына карата алынган аудитордук далилдерине таянуу керекпи же жокпу:

- (a) акыркы тестирлөө учурунан бери өзгөргөн жок;
- (b) олуттуу тобокелдикти кыскартуу үчүн каралган контролдоо каражаттары болуп саналбайт деген чечими кесиптик ой жүгүртүүнүн предметин түзөт.

Мындан тышкары, мындай контролдоо каражаттарынын кайталануучу тесттеринин ортосундагы убакыттын узактыгы, так ошондой эле кесипкөй ой жүгүртүүнүн предмети болуп эсептелинет, бирок 14(b)-пунктуна ылайык, алар үч жылда бир жолудан кем эмес өткөрүлүүсү керек.

A38. Адатта, олуттуу бурмалоолордун тобокелдиги канчалык жогору болсо, же аудитор контролдоо каражатына канчалык көп таянса, ал мөөнөт, эгерде бар болсо, ошончолук кыска болушу керек. Контролдоо каражаттарынын кайталанган тесттеринин ортосундагы мезгилди кыскартуу же мурунку аудитордук тапшырмаларды аткаруунун жүрүшүндө алынган аудитордук далилдерди пайдалануудан толук баш тартууга алып келиши мүмкүн болгон факторлор төмөнкүлөрдү камтыйт:

- контролдук чөйрөнүн жеткилең эместиги;
- контролдоо каражаттарына мониторингдин жетишсиздиги;
- колдонулуучу контролдоо каражаттарындагы кол операцияларынын олуттуу үлүшү;
- контролдоо каражаттарын колдонууга олуттуу таасир эткен персоналдардын курамындагы өзгөрүүлөр;
- контролдоо каражатына өзгөртүүлөрдү киргизүү зарылдыгы тууралуу күбөлөндүрүүчү жагдайлардагы өзгөртүүлөр;
- негизги МТ контролдоо каражатынын жеткилең эместиги.

A39. Эгерде мурдагы аудиттин жүрүшүндө аудитор тарабынан алынган аудитордук далилдерге таянууга ниеттенген бүтүндөй контролдоо каражаттары бар болсо, ар бир аудитти жүргүзүүнүн жүрүшүндө бул контролдоо каражаттарынын айрымдарын тестирлөө, контролдук чөйрөнүн операциялык натыйжалуулугун сактоого карата тастыктоочу материалды берет. Бул аудиторго мурунку аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган аудитордук далилдерге таянуу керекпи же жокпу, чечүүгө жардам берет.

Контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугун баалоо (16-17-пункттарды караңыз)

- A40. Аудитордук жол-жоболордун жүрүшүндө аныкталган олуттуу бурмалоо ички контролдоо системасында олуттуу кемчиликтердин бар экендигин айгинелейт.
- A41. Контролдоо каражаттарынын операциялык натыйжалуулугу түшүнүгү аларды колдонуунун жүрүшүндө ишкана тарабынан айрым четтөөлөрдүн келип чыгуу мүмкүнчүлүгүн эске алат. Белгиленген контролдоо каражаттарынан четтөөлөр негизги кызматкерлер курамындагы өзгөрүүлөр, операциялардын көлөмүнүн мезгилдик олуттуу өйдө-ылдый болушу жана адам факторлору сыяктуу факторлордон келип чыгышы мүмкүн. Четтөөнүн аныкталган деңгээли, өзгөчө күтүлгөн деңгээлге салыштырганда, тобокелдикти аудитор баалаган деңгээлге чейин төмөндөтүү үчүн контролдоо каражатына таянуу мүмкүн эместигин көрсөтүшү мүмкүн.

Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору (18-пунктту караңыз)

A42. 18-пункт аудитордон операциялардын ар бир олуттуу түрүнө, эсеп боюнча калдыкка жана олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигине карабастан маалыматты ачып көрсөтүүгө карата маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун иштеп чыгууну жана жүргүзүүнү талап кылат. Бул талап төмөндөгү фактыларды чагылдырат: (а) аудитордун олуттуу бурмалоо тобокелдигине баа берүүсү кесипкөй ой жүгүртүүгө негизделет

жана ошондуктан олуттуу бурмалоолордун бардык тобокелдиктерин аныктай албайт; б) ички контролдоо системасынын мүнөздүү чектөөлөрү, анын ичинде жетекчилик тарабынан аны кыйгап өтүү мүмкүнчүлүгү бар.

Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун мүнөзү жана көлөмү

А43. Жагдайга жараша аудитор төмөнкүлөрдү аныктай алат:

- аудитордук тобокелдикти алгылыктуу төмөнкү деңгээлге чейин түшүрүү үчүн маани-маңызы боюнча текшерүүнүн талдоо жол-жоболорун аткаруу эле жетиштүү болот. Мисалы, аудитордун тобокелдикти баалоосу контролдоо каражаттарын тестирилөөнүн натыйжасында алынган аудитордук далилдер менен ырасталганда;
- талаптагыдай мүнөз кең-кесири гана тесттерди колдонот;
- кең-кесири тесттер менен маани-маңызы боюнча текшерүүнүн талдоо жол-жоболорунун айкалышы бааланган тобокелдиктерге карата кыйла ылайыктуу жооп болот.

А44. Жалпы жонунан алганда маани-маңызы боюнча текшерүүнүн талдоо жол-жоболору көпчүлүк учурда, келечекте болжолдоого боло турган операциялардын чоң көлөмүнө карата жүргүзүлөт. АЭС 520⁵ аудит жүргүзүүнүн жүрүшүндө талдоо жол-жоболорун колдонуу боюнча талаптарды белгилейт жана сунуштарды камтыйт.

А45. Кең-кесири тесттерди иштеп чыгууда тобокелдик мүнөз жана өбөлгөлөө өтө маанилүү. Мисалы, бир жагынан, жашоо шарты же бар болушу менен байланышкан кең-кесири тесттер финансылык отчеттуулуктун тигил же бул суммасына кирген беренелерден иргеп алууну жана тиешелүү аудитордук далилдерди чогултууну болжолдошу мүмкүн. Башка жагынан алып караганда, өбөлгөлөрдүн толуктугуна байланыштуу кең-кесири тесттер, финансылык отчетто берилүүчү тийиштүү суммага камтылууга тийиш болгон элементтерди ылгоону жана алардын киргизилгендигин текшерүүнү камтышы мүмкүн.

А46. Олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдигинде ички контролдоо системасы эске алынгандыктан, контролдоо каражаттарынын тесттеринин канааттандырбаган натыйжалары алынган учурларда маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун көлөмүн көбөйтүү зарылдыгы пайда болушу мүмкүн. Бирок аудитордук жол-жоболордун көлөмүн көбөйтүү, аудитордук жол-жобо белгилүү бир тобокелдикке карата колдонула турган болсо гана ылайыктуу мүнөзгө ээ болот.

---

⁵ АЭС 520 «Талдоо жол-жоболору».

А47. Кең-кесири тесттерди иштеп чыгууда тестирилөөнүн көлөмү, эреже катары, ылгоонун өлчөмү түрүндө көрсөтүлөт. Бирок, атап айтканда, тестирилөө үчүн тандап алуунун башка ыкмаларын колдонуу натыйжалуураакпы деген сыяктуу башка маселелер да жөндүү болуп саналат (АЭС 500 караңыз)⁶.

Тышкы ырастоо жол-жоболорун жүргүзүү зарылчылыгы жөнүндө маселени кароо (19-пунктту караңыз)

А48. Көпчүлүк учурларда тышкы ырастоо жол-жоболору эсептер жана анын элементтери боюнча калдыктарга байланыштуу өбөлгөлөрдү карап чыгууда орундуу болуп саналат, бирок алар сөзсүз эле ушул гана беренелер менен чектелип калышпайт. Мисалы, аудитор ишкана менен башка тараптардын ортосундагы макулдашуулардын, келишимдердин же бүтүмдөрдүн шарттарын сырттан ырастоону талап кыла алат. Тышкы ырастоо жол-жоболору, ошондой эле белгилүү бир шарттар жок болгон аудитордук далилдерди алуу үчүн жүргүзүлүшү мүмкүн. Мисалы, ишкананын кирешени таануу боюнча мезгилин жабуу жөнүндөгү өбөлгөлөргө тиешелүү болушу мүмкүн болгон суроо-талапта «кошумча макулдашуулардын» жоктугун өбөлгөлөө фактысы камтылышы мүмкүн. Тышкы ырастоо жол-жоболору бир катар учурларда олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдигине жооп катары тиешелүү аудитордук далилдерди бере алат, анын ичинде:

- банк эсептери жана банктар менен өз ара мамилелерге байланыштуу башка маалыматтар боюнча калдыктар;
- дебитордук карыздардын эсептери боюнча калдыктар жана аны төлөө шарттары;
- кайра иштетүү же сатуу үчүн берилген үчүнчү жактардын бажы кампаларында сакталып турган запастар;
- юристтерде же финансисттерде жооптуу сактоодо же күрөөлүк камсыздоо катары турган мүлккө менчик укугу жөнүндө укук белгилөөчү документтердин болушу;
- үчүнчү жактардын жооптуу сактоосунда турган же биржа брокерлеринен сатылып алынган, бирок отчеттук күнгө карата жеткирилбеген инвестициялар;
- тиешелүү жоюу шарттарын жана чектөөчү шарттарды кошо алганда, кредиторлорго төлөө суммасы;
- кредитордук карыз эсептери боюнча калдыктар жана аны төлөө шарттары.

⁶ АЭС5 00 «Аудитордук далилдер», 10-пункт.

A49. Тышкы ырастоо белгилүү бир өбөлгөлөр үчүн тиешелүү аудитордук далилдерди бере алганына карабастан, тышкы ырастоолор анча ылайыктуу эмес аудитордук далилдерди берет деген өбөлгөлөр бар. Мисалы, тышкы ырастоолор, анын болушуна караганда дебитордук карызды өндүрүү ыктымалына карата анча маанилүү эмес аудитордук далилдерди берет.

A50. Аудитор бир максатта аткарылуучу тышкы ырастоо жол-жоболору башка маселелерге карата аудитордук далилдерди алууга мүмкүнчүлүк берээрин аныктай алат. Мисалы, банктардагы эсептик калдыктарды ырастоо үчүн суроо-талаптар көбүнчө финансылык отчеттуулуктун башка ырастоолоруна тиешелүү болгон маалыматты талап кылуу жөнүндө суроо-талапты да камтыйт. Мындай ой-пикирлер аудитордун тышкы ырастоо жол-жоболорун жүргүзүү боюнча чечимине таасир этиши мүмкүн.

A51. Маани-маңызы боюнча аудитордук текшерүү жол-жоболору катары тышкы ырастоо жол-жоболорун аткаруу керектигин аныктоодо аудиторго жардам бере турган факторлор:

- ырастоочу тараптын тапшырманын предмети жөнүндө маалымдуулугу – жооптор, эгерде алар ырастап жаткан маалыматтардан тийиштүү түрдө кабардар болгон ырастоочу тараптын адамы тарабынан берилсе, кыйла ишенимдүү болушу мүмкүн;
- болжолдонгон ырастоочу тараптын жооп берүүгө жөндөмдүүлүгү же каалоосу, алсак, мисалы, ырастоочу тарап:
  - ырастоо жөнүндө суроо-талапка жооп берүү үчүн жоопкерчиликти өзүнө албашы мүмкүн;
  - балким, жоопту даярдоо ашкере чыгымдарды же көп убакытты талап кылат деп эсептеши мүмкүн;
  - жооптун натыйжасында келип чыгышы мүмкүн болгон дараметтүү юридикалык жоопкерчилик жөнүндө кооптонуулар болушу мүмкүн;
  - башка валюталарда операциялардын эсебин жүргүзүшү мүмкүн;
  - ырастоо жөнүндө суроо-талаптарга жооп берүү күнүмдүк иш-аракеттердин маанилүү аспектиси болбогон чөйрөдө өзүнүн ишин жүргүзө алат.

Мындай жагдайларда, тастыктоочу тарап жооп бербей калышы мүмкүн, же расмий эмес тартипте жооп бериши мүмкүн, же жоопко болгон ишенимди чектөөгө аракет кылышы мүмкүн.

- Болжонгон ырастоочу тараптын объективдүүлүгү – эгерде ырастоочу тарап ишкананын байланыштуу тарабы болуп саналса, анын ырастоо суроо-талаптарына берген жоопторунун ишенимдүүлүгү азыраак болушу мүмкүн.

Финансылык отчеттуулукту жабуу процессине таандык маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору (20-пунктту караңыз)

- A52. Мүнөзү жана ошондой эле аудитор тарабынан финансылык отчеттуулукту түзүү процессине таандык негизги жол-жоболорду үйрөнүү көлөмү, ишкананын финансылык отчеттуулук процессинин мүнөзүнө жана татаалдыгына жана ага байланыштуу олуттуу бурмалоонун тиешелүү тобокелдигине жараша болот.

Олуттуу тобокелдиктерге жооп катары маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболору (21-пунктту караңыз)

- A53. Ушул стандарттын 21-пункту, аудитор олуттуу деп аныктаган ошол тобокелдиктердин өзүнө таандык маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун өткөрүүнү талап кылат. Гийиштүү ырастоочу жактан түздөн-түз аудитор тарабынан алынган тышкы ырастоо формасындагы аудитордук далилдер, аудиторго, ак ниетсиз иш-аракеттердин себебинен же кетирилген катадан улам олуттуу бурмалоолордун олуттуу тобокелдигине жооп берүү чараларын кабыл алуу үчүн ага зарыл болгон ишенимдүүлүктүн жогорку деңгээлиндеги аудитордук далилдерди алууга жардам берет. Мисалы, эгерде аудитор, күтүлгөн кирешелүүлүктү канааттандыруу үчүн жетекчи кысымга кабылып жатканын аныктаса, шарттары түшкөн кирешени таанууну жокко чыгарган сатып алуу-сатуу келишимдерине таандык түшкөн кирешелерди талаптагыдай эмес таануу жолу менен же беримдерди күтпөстөн эсептерди берүү жолу менен жетекчилик көрсөткүчтөрдү жогору кылуу менен байланышкан тобокелдиктер да орун алышы мүмкүн. Бул жагдайларда, аудитор, мисалы, карыздын суммасын ырастоо максатында гана эмес, ошондой эле сатып алуу-сатуу келишимдеринин шарттарын, күнүн, кайра кайтаруу укугунун бар экендигин жана берүү шарттарынын тышкы ырастоо жол-жоболорун иштеп чыгат. Мындан тышкары, аудитор мындай тышкы ырастоо жол-жоболорун, сатып алуу-сатуу келишимдериндеги жана берүү шарттарындагы ар кандай өзгөртүүлөргө карата ишкананын финансы менен байланышпаган кызматкерлерине суроо-талаптарды жөнөтүү аркылуу толуктоону натыйжалуу деп таба алат.

Маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун аткаруу мөөнөттөрү (22-23-пункттарды караңыз)

- A54. Көпчүлүк учурларда, мурунку өткөн аудиттин жүрүшүндөгү маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун натыйжасындагы

аудитордук далилдер отчеттук мезгилде жетиштүү аудитордук далилдерди бере албайт. Бирок, өзгөчөлүктөр бар: мисалы, секьюритизацияланган түзүмгө кирген мурунку аудиттин жүрүшүндө алынган, өзгөрүүсүз калган юридикалык корутунду учурдагы мезгилде жарактуу болушу мүмкүн. Мындай учурларда мурунку аудиттин жүрүшүндө маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун аткаруунун натыйжасында алынган аудитордук далилдерди колдонуу туура болуп калышы ыктымал, эгерде бул далилдер жана тапшырманын тийиштүү предмети түп-тамырынан бери өзгөрбөсө, ал эми ушул мезгил аралыгында бул далилдердин актуалдуулугун ырастоо максатында аудитордук жол-жоболор аткарылган болсо.

Мезгил аралыгында алынган аудитордук далилдерди пайдалануу (22-пункту караңыз)

A55. Айрым жагдайларда, аудитор орто аралыктагы күндө маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун жүргүзүү, ошондой эле мезгилдин аягындагы абалы боюнча калдыктар тууралуу маалыматтар менен орто аралыктагы күндөгү абалын салыштыруу төмөнкү максаттарда натыйжалуураак болорун аныктай алат:

- (a) адаттан тыш көрүнгөн суммаларды аныктоо;
- (b) бардык ушундай суммаларды иликтөө;
- (c) аралык мезгилди текшерүү максатында, маани-маңызы боюнча текшерүүнүн талдоо жол-жоболорун же кең-кесири тесттерди жүргүзүү.

A56. Бир кыйла кечирээк күнгө карата кошумча жол-жоболорду өткөрбөстөн орто аралыктагы күнгө карата маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун жүргүзүүдө, аудитор мезгилдин аягына карата болушу мүмкүн болгон бурмалоолорду аныктай албай калуу тобокелдигин жогорулатат. Бул тобокелдик калган мезгилдин узактыгынын көбөйүшү менен көбөйөт. Орто аралык күнгө карата маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун аткаруу зарылчылыгы жөнүндө чечимге төмөнкү факторлор таасир этиши мүмкүн:

- контролдук чөйрө жана башка тийиштүү контролдоо каражаттары;
- аудитордук жол-жоболорду аткаруу үчүн зарыл болгон маалыматтардын кеч мөөнөттө жеткиликтүүлүгү;
- маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жобосун дайындоо;
- олуттуу бурмалоонун бааланган тобокелдиги;
- операциялардын түрлөрүнүн же эсеп боюнча калдыктын жана тийиштүү өбөлгөлөрдүн мүнөзү;

- аудитордун маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун же мезгилдин аягында болушу мүмкүн болгон бурмалоолорду таппай калуу тобокелдигин азайтуу максатында, калган мезгилди камтыган контролдоо каражаттарынын тесттери менен айкалышкан маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун талаптагыдай жүргүзүү жөндөмдүүлүгү.

A57. Орто аралык күн менен мезгилдин аяктоо күнүнүн ортосундагы мезгилге карата маани-маңызы боюнча текшерүүнүн талдоо жол-жоболорун жүргүзүү керекпи же жокпу деген чечимге төмөнкүдөй факторлор таасирин тийгизиши мүмкүн:

- операциялардын айрым түрлөрү боюнча мезгилдин акырындагы калдыктарды же суммаларга карата эсептин калдыктарын, алардын салыштырмалуу маанисин жана түзүмүн негиздүү болжолдоо мүмкүнбү;
- операциялардын мындай түрлөрүн талдоо жана оңдоп-түзөө боюнча, же арадагы күндөргө карата эсептердин калдыктары боюнча, ошондой эле мезгилди жабуу боюнча жол-жоболор ишкананын талаптагыдай жол-жоболору болуп саналабы;
- финансылык отчеттуулук менен байланышкан маалыматтык система мезгилдин аягына карата эсептин калдыктары жана төмөнкү маселелерди изилдөө үчүн аудиторго жете тургандай операциялар тууралуу маалыматтарды берүүнү камсыздай алабы:
  - (a) адаттан тыш олуттуу операциялар же жазуулар (анын ичинде мезгилдин аягында же мезгилдин акырына чейин болгондор);
  - (b) олуттуу арсар болуунун башка себептери же болбосо күтүлгөн, бирок болбой калган олку-солку болуулар; жана
  - (c) операциялардын түрлөрүнүн курамындагы өзгөрүүлөр же эсеп боюнча калдыктар.

Аралык күндө аныкталган бурмалоолор (23-пунктту караңыз)

A58. Качан аудитор калган мезгилди камтыган маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорунун пландаштырылган мүнөзү, убактысы жана көлөмү жөнүндө аралык күндө аныкталган күтүүсүз бурмалоолорду эске алуу менен кайра каралууга тийиш деген тыянакка келсе, мындай кайра карап чыгуу аралык күндө аяктаган жол-жоболорду узартууну же мезгилдин аягында аларды кайра өткөрүүнү камтышы мүмкүн.

Финансылык отчеттуулукту тапшыруунун адекваттуулугу (24-пунктту караңыз)

А59. Финансылык отчеттуулуктун талаптагыдай берилишине, түзүмүнө жана мазмунуна баа берүү, мисалы, финансылык отчеттуулуктун колдонулуучу концепциясы менен талап кылынган колдонулган терминологияга баа берүүнү, маалыматтардын деталдаштыруу даражасын, суммаларды топтоштурууну жана иргөөнү, ошондой эле көрсөтүлгөн суммалардын эсебинин негиздерин камтыйт.

Аудитордук далилдердин жетиштүүлүгүн жана талаптагыдай мүнөзүн баалоо (25-27-пункттарды караңыз)

А60. Финансылык отчеттуулуктун аудити топтоочу жана циклдик кайталануучу процесс. Аудитор пландаштырылган аудитордук жол-жоболорду аткарып жатканда, ал алган аудитордук далилдер аны башка пландаштырылган аудитордук жол-жоболордун мүнөзүн, убактысын жана көлөмүн өзгөртүүгө ынандыра алат. Аудитордун көз карашына тобокелдикти баалоого негизделген маалыматтан олуттуу деңгээлде айырмаланган маалымат туш болушу мүмкүн. Мисалы:

- маани-маңызы боюнча текшерүү жол-жоболорун аткарууда аудитор аныктаган бурмалоолордун көлөмү тобокелдикти баалоо боюнча өзүнүн ой жүгүртүүсүн өзгөртө алат жана ички контроль системасындагы олуттуу кемчиликтерди көрсөтө алат;
- аудитор бухгалтердик эсептин маалыматтарынан дал келбестиктерди же карама-каршы келген же жетишпеген далилдерди билип калышы мүмкүн;
- аудиттин жүрүшүндөгү жалпы сереп салуу стадиясында аткарылуучу талдоо жол-жоболору, олуттуу бурмалоонун мурда аныкталбаган тобокелдигин көрсөтүшү мүмкүн.

Мындай жагдайларда аудиторго операциялардын бардык же айрым түрлөрү, эсептер боюнча калдыктар же маалыматтарды ачып көрсөтүү жана аларга тиешелүү өбөлгөлөр үчүн кайра каралып чыккан бааланган тобокелдиктердин негизинде пландалган аудитордук жол-жоболорду кайрадан талдоо керек болушу мүмкүн. АЭС 315 (кайра каралган) тобокелдиктерге аудитордук баалоону кайра кароо боюнча кошумча сунуштарды камтыйт⁷.

А61. Аудитор ак ниетсиз иш-аракеттердин фактыларын же катаны бир эле учур катары эсептебейт жана мындай болжолдоону жетекчиликке албайт. Ошондуктан, олуттуу бурмалоо тобокелдиктерин баалоо актуалдуу бойдон кала бербестигин аныктоо үчүн, бурмалоолорду аныктоо олуттуу бурмалоолордун бааланган тобокелдигине кандай таасир тийгизерин түшүнүү зарыл.

---

⁷ АЭС 315 (кайра каралган), 31-пункт.

А62. Аудитордук далилдердин талапка ылайык жетиштүү экендиги жөнүндө аудитордун ой жүгүртүүсү төмөнкү факторлордон көз каранды:

- өбөлгөлөөдө мүмкүн болгон бурмалоонун маанилүүлүгү жана анын таасири, өзүнчө же башка потенциалдуу бурмалоолор менен чогуу алгандагы ыктымалдыгы финансылык отчеттуулукка олуттуу таасирин тийгизет;
- тобокелдиктерге каршы туруу боюнча жетекчиликтин жооп кайтаруучу иш-аракеттеринин жана контролунун натыйжалуулугу;
- окшош мүмкүн болуучу бурмалоолорго карата мурунку аудитордук тапшырмалардын жүрүшүндө алынган тажрыйба;
- аткарылган аудитордук жол-жоболордун жыйынтыгы, мындай аудитордук жол-жоболор ак ниетсиз аракеттердин же каталардын конкреттүү учурларын аныктадыбы же жокпу деген маалыматты кошо алганда;
- колдо болгон маалыматтардын булагы жана ишенимдүүлүгү;
- аудитордук далилдердин ишенимдүүлүгү;
- ишкананын ички контролдоо каражаттарын кошуп алганда, аудиттелүүчү ишканаларда жана алардын чөйрөсүндө изилдөөлөрдү жүргүзүү.

Документация (28-пункту караңыз)

А63. Аудитордук документтердин формасы жана көлөмү кесипкөй ой жүгүртүүнүн предметин түзөт жана ишкананын мүнөзүнөн, өлчөмүнөн жана татаалдыгынан жана анын ички контролдоо системасынан, анын маалыматынын болушунан, ошондой эле аудиттин колдонулуучу ыкмаларынан жана технологияларынан көз каранды.